

CUMHURİYET'İN 75.
OSMANLI DEVLETİ'NİN
700. YILINDA

TRABZON TARİHİ

İLMÎ TOPLANTISI

(6-8 KASIM 1998)

BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayanlar

Kemal ÇİÇEK
Kenan İNAN
Hikmet ÖKSÜZ
Abdullah SAYDAM

TRABZON - 1999

TRABZON TARİHİ İLMÎ TOPLANTISI
Bildiriler Kitabı

Trabzon Belediyesi Yayınları: 75
Trabzon 1999

Her hakkı mahfuzdur.
Kitaptaki yazılar kaynak gösterilerek alınabilir.

ISBN 975-7770-27-2

Haberleşme Adresleri:

1) *Trabzon Belediyesi Kültür Müdürlüğü*

Uzunsokak 61030 Trabzon

Telefon ve Belgegeçer: 0462.322 22 21

2) *Türk Ocakları Trabzon Şubesi*

Cumhuriyet Mahallesi Kasım Sokak No: 11

61030 Trabzon

Telefon ve Belgegeçer: 0462. 326 15 70

Dizgi-Tasarım: Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayın Bürosu

Baskı: Kozan Ofset, Ankara

TRABZON'UN FETHİ

*Yrd. Doç. Dr. Kenan İNAN**

Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yerleşme hadisesi çok eski tarihlere uzanmaktadır. Araştırmalar bölgeye ilk olarak M.Ö. III. bin ile II. bin yılları arasında Oğuzlar'ın öncü kollarından biri olarak kabul edilen "Gas/Kas" ve "Gud/Gutiler" in, M.Ö. 675 yılından itibaren Kimmerler'in yerleşmeye başladıklarını ve bunların Anadolu ve Azerbaycan'da ilk Bozkır kültürünü yaşayan Proto-Türkler olduğunu göstermektedir. Trabzon şehrinden ilk olarak bahseden müellif Xenophon'dur. O'nun verdiği bilgilere göre M.Ö. 400 yılında Doğu Karadeniz'de yaşayan kavimler Kolhlar, Driller, Mossinoikler, Haibler ve Tibarenler olup, Faruk Sümer'e göre bunlar kesin olarak Yunan asıllı değillerdi. Doğu Karadeniz Bölgesine Kimmerlerden sonra İskitler, Medler, Persler hâkim olmuştur. Bu hâkimiyet Makedonya kralı İskender'in M.Ö. 334 yılındaki doğu seferine kadar devam etmiştir. M.Ö. 312 -280 tarihleri arasında bölge İskender'in komutanlarının hâkimiyetinde kalmıştır. Bölge M.Ö. 280-63 yılları arasında Pontus Devleti idaresi altında kalmıştır. M.Ö. 63 - M.S. 395 yılları arasında Doğu Karadeniz, Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir. M.S. 394-1204 yılları arasında bölge Romanın devamı olan Bizans'ın denetiminde kalmıştır. Bu dönemde Bizanslılar tarafından mağlubiyete uğratılan Bulgar Türklerinden bir kısmı Trabzon havalisine yerleştirilmiştir. Yine bu dönemde yaklaşık 40.000 Kuman ailesi Gürcistan'a inerek Hıristiyan olmuş, daha sonra da Doğu Karadeniz'e ve Doğu Anadolu'ya yerleşmişlerdir.¹

Hiç şüphesiz ki, Yakın Doğu siyasi ve medeniyet tarihi açısından ve Anadolu'nun bir Türk-İslâm yurdu olması açısından en önemli hadiselerden birisi Maveraünnehir-İran-Irak ve etrafındaki bir kısım bölgeleri hâkimiyetleri altında bulduran Selçuklu Devleti'nin kurulmasıdır. Anadolu'nun tarihinde meydana gelen en köklü ve kalıcı değişiklik Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasıdır. 1071 Malazgirt Savaşı akabinde Anadolu, Müslüman Türkler tarafından fethedilerek bugüne kadar devam eden Türk devletleri zincirine sahne olmuştur. Bu devletler zincirinin en önemli halkalarını Büyük Selçuklu, Türkiye Selçukluları ve Osmanlı Devleti oluşturmakta olup, kurucuları 11. yüzyıldan itibaren kendilerine Türkmen de denilen Oğuzlardır. Bu şekilde Oğuzlar, dünya tarihinde büyük rol oynamış bir Türk kavmi olarak

* KTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1 Hanefi Bostan, XV - XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993, s.1-2; Konu hakkında ayrıca bk. F. Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s.1-44;

yer almışlardır.²

Türkiye tarihinin yerli kaynaklarında adı ilk önce anılan Oğuz boyu, muhtemelen, Çepnilerdir. 1277 yılında "Çepni Türkleri" Trabzon Rum İmparatoruna karşı denizde parlak bir zafer kazanarak o zamanlar Karadeniz'in en önemli ticaret limanı olan Sinop'un rakibinin eline geçmesine mâni olmuşlardır. Bu mühim olaydan sonra Çepniler Karadeniz fatihleri arasında yer aldılar. Böylece onlar bir yandan Samsun yönünden, öbür yandan da Şebinkarahisar-Bayburt yöresinden Karadeniz kıyılarına yapılan fetihlere katıldılar. On dördüncü yüzyılda Ordu yöresindeki Bayramlı beyliği, çok kuvvetli bir ihtimal ile, Çepniler tarafından kurulduğu gibi, Giresun-Kürtün ve Vakfıkebir arasındaki bölge de onlar tarafından fethedilmiştir.³

Karadeniz sahil şeridinde yukarıda izah edilen fetihleri gerçekleştiren Türkmenlerin ne kadar nüfusları olduğu konusunda fazla bir malûmata sahip değiliz. 1348'den önce Canikli Nureddin Hamza'nın 7.000 atlı ve daha fazla yaya askeri bulunduğu konusunda bilgiler mevcuttur. Yine Panaretos'a göre Çarşamba bölgesine hakim Taceddin'in 1386'da 12.000 adamı bulunmaktadır.⁴ Clavijo'ya göre ise Emiroğulları Beylerinden Altamur (Erzamiir)'un 1404'de 10.000 atlısı bulunmaktadır.⁵

Giresun'u 1397'lerde fethetmiş olan Bayram Bey'in torunu ve Hacı Emir Bey'in oğlu Süleyman Bey'in başında bulunduğu beyliğin sonu hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Kesin olarak söylenebilecek bir şey varsa o da bu beyler sayesinde Ordu bölgesine pek yoğun ve temiz bir Türk nüfusunun yerleşmiş olmasıdır. Trabzon Rum İmparatorları Akkoyunluların desteğiyle ayakta dururken, Bayramlı beyliğinin yıkılması üzerine Giresun Kalesini geri almışlardır. Bu sebeple, Fatih "Trabzon" seferine çıktığında Görele, Tirebolu ve Giresun kaleleri büyük bir ihtimal ile İmparatorun idaresinde idi.⁶ Buna karşılık Kürtün-Dereli-Giresun-Tirebolu-Eynesil arasındaki geniş kırlık kesim de Çepni beylerinin elinde bulunuyordu. Osmanlı kuvvetleri Trabzon Devleti topraklarına girince Çepni beyleri de Osmanlı fethine yardımcı olmuşlardır. Osmanlı Devleti de hepsini veya büyük bir kısmını zeamet ve tımar gibi dirlikler vererek hizmetine almıştır. On beşinci yüzyıla beraber yerleşik hayata geçtikleri görülen Çepniler'in hâkim olduğu bölgelerde hiç bir Hıristiyan yerleşim birimi görülmemiştir.⁷

2 F. Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy teşkilatı-Destanları**, İstanbul 1980, s. V.

3 F. Sümer, **Çepniler - Anadolu'nun Bir Türk Yurdu Haline Gelmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu**, İstanbul 1992, s.5.

4 A. Bryer, "Greeks and Türkmens: The pontic Exeption", **Dumbarton Oaks Papers**, 29, 1975, s.148.

5 Ruy Gonzales de Clavijo, **Anadolu Orta Asya ve Timur (Embajada a Tamor Ian)**, Tercüme, Ö. R. Doğrul, İstanbul 1993, s.68.

6 a.g.e., s. 40. B. Yediyıldız-Ü. Üstün, **Ordu Yöresi Tarihinin Yerli Kaynakları I 1455 Tarihli Tahrir Defteri**, Ankara 1992, s.10.

7 XV. ve XVI. Asırlarda Giresun ve havalisindeki nüfus hareketleri hakkında detaylı bilgi için bakınız; F. Emecen, "XV-XVI. Asırlarda Giresun ve Yöresine Dair Bazı Bilgiler", **Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 4, Samsun 1989, s.157-166; Trabzon Rum İmparatorluğu

Fetihten önceki dönemde Osmanlılar'ın bu bölgeye ne zamandan itibaren gelmeye başlayıp Trabzon için ciddi bir tehdit oluşturmaya başladıkları hakkında kısa bir malûmat verelim. Trabzon tarihinde, Osmanlıların ilk defa Karadeniz'de, bilhassa Giresun önlerinde belirlediği hadise Panaretos'a göre Osmanlı azap ve sipahi gemileri tarafından 1368 yılı Temmuzunda Giresun adasına yapıldığı bildirilen akındır. Bu akından hemen sonra Panaretos'unda bulunduğu bir elçilik heyeti İstanbul'a yardım istemek üzere gönderilir. Bu hadiseden sonra bu tür akınlardan bir daha bahsedilmez.⁸

Bundan sonraki dönemde Osmanlılar, daha önce Giresun'a kadarki sahil kesiminde kurulmuş olan Türk beyliklerinin topraklarını el geçirmek suretiyle Batı Karadeniz'de üstünlüklerini perçinlemişlerdir. II. Murad döneminde Trabzon üzerine taarruz maksadıyla gönderilen Osmanlı donanması fırtına yüzünden başarısızlığa uğramıştır.⁹ Bunu takiben 1456 senesinde vuku bulan bir hadise üzerine Osmanlılar Trabzon'a tekrar müdahale etmek zorunda kalmışlardır. Bu yıl içinde etrafına Türkmenleri toplamış olan Şeyh Cüneyd Trabzon İmparatorluğu topraklarına karşı bir akın düzenlemiş, Akçakale'yi almış, karşısına çıkan kuvvetleri bozguna uğrattıktan sonra da Trabzon önlerine kadar gelmiş, ancak şehri almayı başaramamıştır. Şehri alamayan Cüneyd çekilirken Osmanlılar devreye girmişlerdir. Rum Beylerbeyi Hızır Bey Osmanlı kuvvetleri ile Trabzon'a doğru akına çıkmıştır. Osmanlı kaynaklarından Aşıkpaşazade'ye göre bu akın Cüneyd'i Trabzon topraklarından çıkarmak için yapılmıştır.¹⁰ Osmanlıların bölgeye yaptıkları akınla beraber Trabzon Rum İmparatoru Kalo İoannes önce iki bin bilâhare üç bin altınlık senevi bir vergi ile Osmanlı yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır.¹¹

Bu gelişmeler üzerine Trabzon İmparatoru kendisine güçlü bir müttefik arayışına girmiş ve Akkoyunluların desteğini almaya çalışmıştır. Bu şekilde karşılıklı menfaatler ve Trabzon Rum İmparatorluğunun kendisine Osmanlılara karşı müttefik bulma arayışının bir neticesi olarak yapılan evliliklerin sonuncusu Akkoyunlu Uzun Hasan ile Theodora arasında 1458 yılında yapılmış olup, bunun karşılığı olarak Uzun Hasan Trabzon İmparatorluğu'nu Osmanlılara karşı koruma garantisi vermişti.¹² Bu

ile İmparatorluğu çevreleyen topraklardaki Türk beylikleri arasındaki ilişkiler için bk. R. Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, Vol. 9/1. 1994, s.20-72; K. İnan, "Giresun ve Havalisinde Türkmenler (XIII. Ve XV. Yüzyıllar)", *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996 Bildiriler*, İstanbul 1997, s.59-75.

8 A. Bryer, D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos*, Volume I, "The City and District of Kerasus", s.129, Washington 1985.

9 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II. Ankara 1983. s.52.

10 N. A. Çiftçioğlu, *Osmanlı Tarihleri*, Aşıkpaşaoğlu Ahmet Aşık Tevârîh-i Âl-i Osman, İstanbul 1947, s. 250.(Bundan sonra Aşıkpaşazade)

11 Y. Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara 1991, s.210-211, Verilen eserde zikredilen kaynaklara ek olarak Cüneyd'in Trabzon'a yaptığı sefer ve tarihi hakkında geniş malumat için bakınız; R. Shukurov, "The campaign of Shaykh Djunayd Safawi against Trebizond (1456 AD/860 H)", *Byzantine and Modern Greek Studies*, Volume 17, Birmingham 1993, s.127-140. F. Sümer, *Çepniler*, s.34-35.

12 Bryer, "Greeks and Türkmens", s.135-136

koruma garantisine ek olarak Uzun Hasan Doğu Anadolu'ya Osmanlıların daha fazla yaklaşmasına müsaade etmek niyetinde değildi. Bu meydana Uzun Hasan'ın birlikleri 1460-61 yıllarında iki devlet arasındaki sınırı teşkil eden Koyulhisarı almıştır. Bunun üzerine Fatih'in kaleyi geri almak için gönderdiği Rumeli Beylerbeyi Hamza Bey başarısızlıkla geri çekilmek zorunda kalmıştı. Ebu Bekir Tahraniye göre Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Muhammed de 1460 yılında adı geçen bölgeye bir sefer yapmış, Melet kalesini kuşatarak civarında yağma ve tahripde bulunmuştu. Uzun Hasan bu faaliyetlerde bulunurken aynı anda Fatih'e Murad Bey'i elçi olarak gönderip Trabzon ile uğraşmamasını, bu bölgenin kendi nüfuz sahasında olduğunu bildirmişti.¹³

Yukarıda izah edildiği gibi Anadolu'da var olan diğer küçük beyliklerin Candar oğulları ve Karamanoğullarının Trabzon'un istediği korumayı sağlamaları mümkün değildi. Bu küçük beylikler ancak daha büyük bir Osmanlı aleyhtarı ittifakın parçaları olabilirdi. Kalo İoannes'in kardeşi David'in bu niyetle Avrupa'da kendisine müttefikler bulmak için çaba sarfettiği bilinmektedir. Bu babdan olmak üzere David Burgondia dükası Filip'e 1459'da bir mektup yazdığı bilinmektedir. David'in mektubunda kendisine müttefik olarak saydığı devletlerin en kuvvetlisi olarak Hasan Bey belirtilmektedir. Bu şekilde Sultan Mehmed'in Osmanlı tahtına geçmesinden sonra Trabzon İmparatoru, Uzun Hasan'ı yanına alarak Osmanlı tehlikesine karşı Batı-Hıristiyan dünyası ile temasa geçmiştir.¹⁴

Osmanlı Devleti tarafından dikkatle takib edilen bu gelişmeler, Fatih Sultan Mehmed'i acil tedbir almaya sevketmiştir. Aksi takdirde Osmanlı aleyhdarı bir ittifakın gerçekleşmesi mümkün olabilirdi. Sultan Mehmed 1461 yılında sefere çıkarak Anadolu'nun Karadeniz kıyılarını tamamen Osmanlı hâkimiyetine dahil etmişti. Sırası ile Cenezizliler'in elinde bulunan Amasra, Candaroğulları'nın elinde bulunan Kastamonu, Sinop ve son olarak da Trabzon fethedilmiştir. Fatih Osmanlı tahtına geçtik-

13 Tafsîlâtı bilgi için bakınız. *Kitab-ı Cihannüma, Neşri Tarihi* II. Cilt, Yayınlayanlar, F. R. Unat - M. A. Köymen, Ankara, 1957. s.749-751; Abu Bakr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbakriyya Ak-Koyunlular Tarihi*, Yayınlayanlar N. Lugal - F. Sümer, II, Ankara 1964, s.382.

14 Batıda Fatih'e karşı açılacak bir haçlı seferinde doğulu taraftarlar bulmak için Papa V. Nikolaus ve III. Calixtus tarafından doğu ülkelerine gönderilen Minorit rahibi Bolognalı Ludovico'nun da faaliyetlerinden bahsetmek gerekmektedir. II. Pius papalığı geçişinden sonra (Ağustos 1458) onu doğuya göndermiştir. Ludovico, Trabzon, Gürcistan, Karaman ve Uzun Hasan'ı ziyaret ederek doğulu müttefikler aramıştır. Ludovico'nun 1460 yılında Trabzon İmparatoru David'in Burgondia Dükü Philippe'e yazdığı mektupta adı geçen devletlerin elçileri ile beraber Roma'ya gelmesi bu faaliyetinin sonuçsuz kalmadığını göstermektedir. Ludovico'nun hayatı ve faaliyeti hakkında bilgi için (Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I* den naklet) bakınız; A. Bryer, *Ludovico da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460-1461*, Variorum, London 1980, s.178-195., Moriz Landwehrt. Pragenau, Ludwig von Bologna, Patriarch von Antiochien. *Mitheliungen des Instituta für Oesterreiche Geshichtsforschung*. XXII (Innsbruck, 1901) s.288-296. Ayrıca bakınız. Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, Çev. T. Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s.28-33. K. M. Setton, *The Papacy and the Levant*, 4 Vols. Philadelphia, 1976-84, Vol II s.237. Yukarıdaki eserlere ek olarak papa II. Pius'un Türklere karşı açılması düşünülen haçlı seferi için yaptığı çalışmalar hakkında tafsîlâtı bilgi için bakınız. *Secret Memoirs of A Renaissance Pope, The Commentaries of Aeneas Sylvius Piccolomini Pius II, An Abridgement*, Translated by Florence A. Gragg, London 1988. s.211-233, 317-369.

tên sonra bu yerleri almak fikrinde olduğunu beyan etmişti.¹⁵ Bu tarihlerde Trabzon Rum İmparatorluğunun toprakları Giresundan başlayıp yaklaşık olarak Batum civarına kadar uzanan Karadeniz kıyılarını kapsamakla beraber, bu topraklar dahilinde yaşayan külliyetli miktarda Türk nüfusunun bulunduğu ve Türk kültürünün bir çok alanda etkisini hissettirdiği bir gerçektir.¹⁶ Kıyının hemen gerisindeki bölgelerde ve yaylalarda Çepni Türkleri yaşamaktaydı. Zigana dağlarının güneyindeki dağlık alanlarda bir kısım yerli Hıristiyan beyleri yarı bağımsız olarak yol kesmek ve adam soy-mak gibi faaliyetlerle hayatîyetlerini devam ettiriyorlardı.¹⁷ Fatih 1461 yılındaki Trabzon seferinde özellikle Koyulhisar'ı alıp¹⁸ Erzincan yakınlarına geldiğinde Erzincan ovasına bir günlük yürüyüş mesafesinden daha yakın bir mevkideki Yassıçemen adındaki yaylada kamp kurdu. Osmanlı ordusu burada iken Uzun Hasan Trabzon'a olan ilgisi münasebeti ile annesi Sare Hatun'u bazı itimat ettiği adamları ile beraber Fatih'e gönderdi. Gelen heyet gece Osmanlı kampına ulaştığında önce Mahmud Paşa ile görüştüler. Heyet, Mahmud Paşa'dan ara bulucu olmasını istedi. Aynı gece Mahmud Paşa Fatih'e haber göndererek Uzun Hasan'ın elçileri vasıtası ile af dilediğini beyan etti. Sultan, Uzun Hasan'ı affetti, ancak "*Mademki Uzun Hasan benim hizmetime gelmeyip gaza sevabından mahrum kaldı o zaman annesi ve adamları ordu ile beraber kalacaklar*"¹⁹ diyerek Uzun Hasan'ın Trabzon lehine yapmak istediği hareketi engellemiş oldu.

Fatih bu mevkiiden itibaren Trabzon'a üzerine doğru yürürken bilinen yolları takip etmeyip, Kelkit civarına geldiğinde ordusunu ikiye ayırmış, kendisi doğudan veziri Mahmud Paşa da batıdan Trabzon'u muhasara etmek için geçit vermez dağları aşmak suretiyle Trabzon'a varmış ve Osmanlı ordusunun böyle bir güzergahı izleyemeyeceği tahmininde bulunan Trabzon İmparatorunu gafil avlayıp şehri almaya muvaffak olmuştur. Fatih'in ordusuna hiç de kolay olmayan bu yolları seçmesini bu bölgedeki yaylalarda yerleşik olan Çepni Türkmenlerinden gerektiğinde kılavuz olarak yararlanmak istemesine bağlayabiliriz. Trabzon'a batıdan ulaşmaya çalışan ve Fatih'e göre daha zor bir yolu tercih eden Mahmud Paşa'nın da Çepni kılavuzları

15 "Ve bil-cümle bir gün Hünkar Mahmud Paşa'ya eyitti: "Mahmud, bir kaç niyetim var. Umarım ki Hak Teala ben zayıfa kuvvet verip, anı nasib ede. Evvel biri, şol İsfendiyar vilayetidir ki, Kastamonu ve Sinob ve Koyul-hisar'dır. Benim huzurumu bunlar giderir. Ve biri şol Trabzon'u bir cünüb 'afir yiyip yürür. El-hasil bunlar benim maksudumdur. Gece ve gündüz hayalimdem gitmez" dedi. *Kitab-ı Cihan-nüma, Neşri Tarihi* II. Cilt, F. R. Unat-M. A. Köymen, s.741.

16 Bryer, "Greeks and Türkmens", s. 140-141; Clavijo, s. 72; Trabzon'daki Türk eserleri ve bu konudaki tartışmalar için bk. S. Ballance, "Early Turkish Buildings in Trabzon", *Belleken*, 113-116, s.75, Ankara 1965; K. İnan, "Bedestenlerin Türk ticari Mimarisindeki yeri ve Trabzon Bedesteni", *OTAM* 7, s.119-134, Ankara 1996.

17 Clavijo, s.73-76, Bölgede yer alan bağımsız Rum beylerinden Kabasika adlı birisinin Timur'a elçi olarak giden Clavijo ve adamlarından bölgeden geçmeleri karşısında para ve hediye vermeleri gerektiği detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

18 Aşıkpaşazade, s.207.

19 M. Tulum, *Tursun Bey Tarih-i Ebü'l-Feth*, İstanbul 1977, s.108-109. (bundan sonra Tursun Bey).

kullanmış olması mümkün görünmektedir.²⁰

Fatih ve Mahmud Paşa'nın takip ettikleri yollarda kendilerine eşlik etmiş olan iki görgü şahidinin eserlerine sahip bulunmaktayız. Bunlardan birincisi Mahmud Paşa'ya eşlik etmiş olan divan kâtibi Tursun Bey'dir.²¹

Tursun Bey eserinde Bayburd taraflarından Trabzon'a kadar geçilen yolları şu şekilde anlatmaktadır. "Vaktâ ki sipâh-ı zafer-penâh Bayburd yolundan, kûh-ı fekel-şükûh Barkar-ı pür-kardan urûc ve hûbût vâkı' olup serhadd-i Tırabzon'a karib varıldı; Mahmûd Pâşâ'ya asker-i muzaffer-i nusrat-rehber nâm-zed idüp, reh-i meysereden Tırabzon üzerine ılgar ittürdü; şol kasda ki, tekûr-ı mağrûr nüzûl-i azâbdan vukuf bulup tedârük-i firâr itmedin hisârda muhâsara idiler. Ve kendü, kapısı ile, Anadolu çerisi ile, "ke't-tavdi'l-azim" taraf-ı meymeneden yöridi. Ve murâd-ı pâdişâh üzre, tedbîr takdîre muvafık oldu; ya'ni, çün himmet-i pâdişâh-ı sâhib-kırân-ı zamân hâl-i Mâhmûd Pâşâ'ya yoldaş oldu, ol yoldan -ki kuş uçmağ ile varılması mümteni' görüldi- kesret-i esbâb vâsıtası ile, kazmacılar ve baltacılar aç aça, ve tâyife-i voynık, tulû'-ı subh-ı sâdıktan tâ beyne's-salâteyn, tağ depesinden dibine hezâr zahmet ü ta'ab ile inildi. Sefâyin-i nusrat-hazâyin hûd mukaddemâ gelüp muhâsara itmiş idi; ammâ, küffâr-ı bed-kirdâr bu sebebden ki pâdişâhun ol memlekete varmasın mümteni'âtan add eder idi, her gün muhâsara iden ehl-i keşfî ile darb u harb itmeği lu'b u lehv idinüb kal'ada gâfil oturur idi. Nâgâh, hamâhim-i huyûl-i sipâh-ı zafer penâh cemâcim-i kûhsârdan ki sem'-i küffâra yitişti ve ılgar çarhacısı iriştî; mecâl-i firâr bulmayup, kapusın yapup, baş kayusın görmeğe başladı."²²

Diğer görgü şahidinin eserini sefer sırasında Osmanlı ordusunda bulunan bir yabancıнын hatıraları oluşturmaktadır. Osmanlı ordusunda tahminlere göre yeniçerilere hizmet veren bir mevkiide olan Konstantin Mihailoviç hatıratında Fatih'in izle-

20 Osmanlı Ordusunun takip ettiği yol hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız, "Excursus on the Routes taken by Mehmed II in 1461", Bryer & Winfield, *Topography of the Pontos*, s. 60-67., F. Kırzioğlu, "1461 'Turabuzon' Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmed'in Yaya Aştığı 'Bulgar Dağı' Neresidir?", **VI. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1967, s.322-329., Mihailoviç seferden önce Osmanlı Padişahının bölge hakkında istihbarat elde ettiğini ve elde ettiği bilgilere göre ordusunu teçiz ettiği yolunda bilgiler vermektedir. Bakınız, Konstantin Mihailoviç, *Memoirs of a Janissary*, translated by Benjamin Stolz. Historical commentary and notes by Svat Soucek, Ann Arbor 1975. (bundan sonra Mihailoviç), s. 118

21 Tursun Bey'in hayatı hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız. H. İnalçık, "Tursun Beg, Historian of Mehmed the Conqueror's Time", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol. LXIX, 1977, s. 55-71.; **Tezkire-i Sehi**, Haz. M. Şükrü, İstanbul, 1325, s.69. Tursun Bey Tarihi'nin altı adet yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlar: Viyana yazması no. 984, Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi 1097 ve 1098 numaralar, Hazine Kütüphanesi no. 1470, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no. 4369, Ayasofya Kütüphanesi no. 3032 (Şu anda Süleymaniye Kütüphanesinde) dir. Bunlardan sonuncusu II. Bâyezid'in damgasını taşımakta olup II. Bâyezid'e sunulmak üzere yazılmış olan nüsha olmalıdır. Bu yazma nüshalar hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. A. Sırrı Levend, **Gazavatnameler**, Ankara 1956, s.16; H. İnalçık - R. Murphey, **The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey**, Chicago 1978, s.27-29. Tursun Bey Tarihi ilk defa 1912 yılında basılmıştır. **Tarih-i Ebû'l Feth**, Haz. Mehmed Arif, İstanbul 1912. Tursun Bey'in kullandığı yazılı ve sözlü kaynaklar hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. K. İnan, **A Summary and Analysis of the Tarih-i Ebû'l-Feth (History of the Father of Conquest) of Tursun Bey (1488)**, (Basılmamış Doktora tezi), Manchester 1993.

22 **Tursun Bey**, s.108-110;

diği yolda karşılaştığı güçlükler hakkında tafsilâtlı bilgiler vermektedir.²³ Mihailoviç eserinde Trabzon Seferini anlattığı kısma “*Sultan Mehmet deniz kenarında bulunan Trabzon İmparatoruna karşı nasıl yürüdü?*” şeklinde başlamaktadır. Yazar şöyle devam eder:

“Trabzon, Sinop gibi Kara deniz sahilinde yer almaktadır. Trabzon toprakları büyük ve dağlıktır. Her tarafından putperestler ve Tatar olan Büyük Han, Uzun Hasan ve Canik Beyi tarafından sarılmıştır. Bu Tatar beyleri, Sultan Mehmet ve onun dininden, Trabzon İmparatorunu komşu olarak tercih etmişlerdir. Bu nedenle Trabzon’a doğru yürürken bu Tatarlar ve Rumlardan sıkıntı çektik. Çünkü, Trabzon’un yukarı kesimlerinde Büyük Han’ın topraklarına yakın olarak büyük ve nüfuslu bir Rum ülkesi yer almaktadır. Bu topraklarda aralarında büyük bir anlayış bulunan bir kral ve prens bulunmaktadır. Putperestler bunlara birşey yapmaya muktedir olamadıklarından onları rahat bırakmak zorundadırlar. Putperestlerin dilinde bu topraklara Gürcistan ismi verilmektedir. Bu isim bizim dilimizde revaçta olan kuvvet mânâsına, başka bir anlamda da fildişi demektir. Bu topraklar da Trabzon İmparatoruna bağlıdır. Ve biz büyük bir gayret ve kuvvetle Trabzon’a doğru yürüdük. Sadece ordu değil Sultan’ın kendisi de aynı güçlüğü katlandı. Bunun birinci sebebi mesafe, ikincisi çevredeki insanların orduyu çeşitli şekillerde rahatsız etmeleri, üçüncüsü açlık, dördüncüsü de dağların büyük ve yüksek olması idi. Bunun yanısıra oldukça yağışlı ve bataklık yerlerdi. Ve buralarda yağmur hergün yağar. Bu nedenle yol atların bellerine kadar çıkan çamurla kaplanmıştı.

Biz bu şekilde Trabzon bölgesinde bir dağa ulaştık. Bu dağdan aşağıya inen yol oldukça bozulmuş ve düşen ağaçlar tarafından kapatılmıştı. Sultan’ın kendisine ait yüz adet arabası vardı. Yol şartlarının kötülüğünden ve çamurdan dolayı Sultan’ın arabaları çamura saplandı ve bunların yüzünden ordu hareket edemez hale geldi. Sultan emir vererek bu arabaları kestirtti ve yaktırdı. Bunları çeken atları kim istediye verdi. Bu arabaların yüklerini develere yükledi. Sultan daha önceden bölge

23 Hatıratında anlattığına göre 1453 İstanbul kuşatmasında Sırp despotunun gönderdiği 1500 kişilik birlikte bulunması onun 1430’larda doğmuş olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Yine Temmuz 1455’de Novobrd’o’nun Osmanlılar tarafından fethedildiğinde esir düştüğü zaman çok genç olduğunu belirtmesi kendisinin 1430’dan daha önce doğmuş olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Eser’in ismi yazarı bir yeniçeri olarak takdim ederken, Mihailoviç hatıratın hiçbir yerinde yeniçeri olduğunu söylememiştir. Hatıratı verdiği bilgilere dayanarak onun yeniçeri birliklerin arasında yardımcı bir hizmette bulunduğu, ancak bir yeniçeri olmadığı söylenebilir. 1456 Belgrad kuşatmasında yer aldığını belirten Mihailoviç’in bir yıl gibi kısa bir süre içerisinde uzun bir eğitim süresi isteyen yeniçeriliğe geçmiş olması imkânsız görünmektedir. Eserde verdiği bilgilere göre onun 1453 İstanbul kuşatmasında yer aldığını görüyoruz. 1455’de Mihailoviç ve iki kardeşi Türkler tarafından esir alınır. 1456 Belgrad kuşatmasında, 1461 Trabzon seferinde, daha sonra Vlad Drakul’a karşı yapılan seferde ve 1463 Bosna seferinde de bulunduğu anlaşılmaktadır. 1463 seferi sırasında Bosna’da Zveçay kalesine bir garnizonla bırakılan Mihailoviç, Macar kralı Matyas Korvinus’un kaleyi alması ile beraber tekrar ülkesine geri döner. **Mihailoviç**, s.XXI-XXII; Mihailoviç’in hatıratının Osmanlı kaynaklarıyla sınırlı bir karşılaştırması için bakınız. K. İnan, “Osmanlılara Dair Layığı ile Değerlendirilmeyen Bir Kaynak: Konstantin Mihailoviç ve Eseri”, 11-13 Eylül 1996 I. **Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi** Manisa’da sunulan bildiri.

hakkında elde ettiği bilgiler çerçevesinde yol şartlarının kötü olabileceğini tahmin etmiş ve kendisi ile beraber sekiz yüz deve getirtmişti. Ve bu mevkiden Sultan develerle beraber dağdan dağa yürüdü. Ve bir yere gelindiğinde hazineleri taşıyan develerden bir tanesi yoldan aşağıya üzerindeki sandıkla beraber yuvarlandı. Sandık parçalara ayrılırken içerisinde altmışbin altının bulunduğu para keseleri de parçalandı. Ancak yeniçeriler hemen hadise mahalline gelerek kılıçlarını çekmiş vaziyette altınları muhafaza altına alıp kimsenin almasına müsaade etmediler. Hazinenin sahibi olan Sultan gelene kadar o şekilde beklediler. Bu hadise yüzünden bütün ordu durmak zorunda kaldı. Çünkü o anda başka bir yol olmadığı gibi çok şiddetli bir yağmur yağıyordu. Bu dakikada Sultan gelerek ordunun durma sebebini sordu. Sultan'a hadise anlatıldı. O da hemen herkese alabildiği altını almasına müsaade etti ve ordu ilerlemeye başladı. O anda hadise mahallinde olanlar çok şanslı idiler. Bazıları bu hadiseden faydalandılar. Ben de orada idim ancak geç kalmıştım. Altınlar çoktan sahiplerini bulmuş geriye siyah toprak kalmıştı. Her kim fırsatını buldu ise çamur ve otlarla beraber altınları almıştı. Gerektiğinde birbirlerinin ellerinden bile almışlardı. Bu şekilde dağdan aşağıya inmeden önce birçok dertlere maruz kaldık. Toprak sanki lapa gibi yapışkandı. Yeniçeriler, Sultanı kollarına alarak aşağıya ovaya kadar taşımak zorunda kaldılar. Hazineleri taşıyan develer ise dağda kaldı. Bunun üzerine Sultan Mehmet yeniçerilere rica edip develeri aşağıya indirmeleri için çaba sarfetmelerini söyledi. Bu şekilde biz büyük bir gayret sarfederek tekrar dağa tırmandık. Bütün gece develerle uğraşarak onları aşağıya indirmeyi başardık. O gün Sultan orada istirahat etti. Yeniçerilere aralarında paylaşmaları için ellibin altın verdi. Buna ek olarak yeniçerilerin maaşlarını artırdı. Bundan önce dört gün için bir altın alanlara bundan böyle iki gün için bir altın verdi. Bu şüphe götürmeyen bir gerçek olarak bugün de böyledir. Çünkü Sultan her neyi kanun olarak vaz ederse bu sonuna kadar değişmeden kalır.²⁴

Büyük ihtimalle bu ve buna benzer güçlüklerle yoluna devam eden Osmanlı ordusu ve Sultan'ın durumu Uzun Hasan'ın Osmanlı ordusu ile birlikte bulunan annesi Sare Hatun'a Trabzon lehinde Fatih'den dilekte bulunmasına fırsat verdi. “*Hay oğul! Bir Durabuzun çün bunca bunca zahmatlar çekmek nedür*” ve kale civarına gelindiğinde “*Bu benim gelinime taallüktür. Bunu bana bağışla oğul*” demiş Fatih ise buna karşılık “*Ana ! Bu zahmatlar Durabuzun için değıldür. Bu zahmatlar Din-i İslâm yolıadır. Kim ahrette Allah hazretine varıcağ hacil olmayavuz deyüdü. Zira kim bizim elümüzde İslâm kılıcı vardır. Ve eğer biz bu zahmatı ihtiyar etmesevüz bize gazi demek yalan olur.*”²⁵ sözleriyle cevaplamıştır.

Mihailoviç şu şekilde devam etmektedir. “Sultan buradan iki bin atlıyı Trab-

24 Fatih'in Trabzon seferi sırasında kullandığı yollar hakkında geniş bilgi için bakınız. F. Kızıoğlu, “Fatih'in Turabuzon Seferi Sırasında Yaya Aştığı Bulgar Dağı Neresidir?”, VI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1967, Ayrıca bakınız, A. Bryer & D. Winfield, “The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos”, *Dumbarton Oaks Papers*, I, Washington, 1985, s.60-65.

25 Aşıkpaşazade, s.208.

zon'a doğru gönderdi. Bunlar Trabzon önlerinde yenilgiye uğratılıp öldürüldüler. Sultanın kendisi bütün azameti ile Trabzon'a varana kadar onlardan bir haber almaya muktedir olamadık. Trabzon'a vardığımızda gidenlerin ölü vücutlarını gördük. Sonra Sultan Trabzon'u kuşattı. Aynı zamanda Sultan'ın büyüklü küçüklü yüz elliye varan gemileri Kara Deniz'den gelip büyük silahlarla denizden Trabzon'u kuşattılar. Sultan altı hafta boyunca büyük zaiyata katlanıp şehri almaya muvaffak oldu. Trabzon İmparatoru Sultan'a teslim olmak zorunda kaldı. Sultan onu Edirne'ye gönderip, bütün Trabzon topraklarını ele geçirdi. Ve Sultan denizde birçok gemiye ve karada büyük bir orduya sahip olarak yukarıda açıkladığımız Rum topraklarındaki kral ve prence karşı yürümek istedi. Ancak bunların arasının çok iyi olduğunu işittiğinden onları bıraktı ve Edirne'ye geri döndü." ²⁶

Osmanlı kaynaklarının aksine Mihailoviç, Osmanlı ordusu dağları indikten sonra Sultan'ın Trabzon'a iki bin kişilik bir öncü kuvveti gönderdiğini ve bu kuvvetin hepsinin kale önünde meydana gelen çarpışmada öldürüldüğünü beyan etmektedir. Yine Osmanlı kaynaklarının şehrin kuşatmadan sonra çarpışma olmaksızın hemen teslim olduğu şeklindeki açıklamalarına karşılık, Mihailoviç Sultan'ın şehri büyük kayıplara uğrama pahasına altı hafta müddetle kuşattığını bildirmektedir. ²⁷ Osmanlı kaynaklarından Aşıkpaşazade'ye göre seferin başlangıcında yüz gemiden oluşan Osmanlı donanması Mahmud Paşa tarafından hazırlanarak Sinop'a gönderilmişti. Tursun Bey de seferde Osmanlı donanmasının bulunduğunu hattâ Osmanlı ordusu şehir önlerine gelmeden evvel donanmanın kuşatmayı başlatmış olup, kaledekiler ile savaşıldığını bildirmekte ancak donanma mevcudu hakkında bilgi vermemektedir. ²⁸ Buna ek olarak diğer bir tarihçi Kritovulos'a göre Osmanlı donanması üç yüz gemiden müretteb olup, bunların içinde top taşıyan gemiler de vardı. Bu donanma Gelibolu Sancağı Beyi Kasım ve Kaptan-ı Derya Yakup Bey komutaları altında bulunmakta idi. Yine Kritovulos'a göre Osmanlı ordusu şehri yirmi sekiz gün müddetle kuşatmış ve kuşatma sırasında kaledekiler kuşatanlara karşı çıkış hareketlerinde bulunmuşlardır. Mahmud Paşa Sultan'dan bir gün önce şehir önüne ulaşmış, Katabolenez adlı bir zatın Tomas adlı oğlunu elçi olarak İmparatoru teslim olmaya ikna etmesi için gönderip, teslim olduğu takdirde kendisine büyük toprak parçaları ve yeterli gelir temin edileceğini bildirmiştir. Kritovulos'a göre Trabzon'u İmparator'dan Mahmud Paşa teslim almıştır. ²⁹

Trabzon'un fethi hadisesini eserlerinde zikreden Osmanlı tarihçileri fethin hangi ay ve günde yapıldığı konusunda bilgi vermemektedirler. Trabzon seferinde büyük ihtimalle Mahmud Paşa'nın maiyetinde bulunan Tursun Bey, fethin H. 865/1461 yılında gerçekleştiğini bildirmekte ancak gün ve ay vermemektedir. Yine fetihden bahseden diğer Osmanlı kaynaklarından Aşıkpaşazade, Neşri ve Oruç Bey de

26 Mihailoviç, s.119.

27 Tursun Bey, s.110, Mihailoviç, s.119.

28 Aşıkpaşazade, s.208, Tursun Bey, s.109-110.

29 Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, translated by C.T. Riggs, Princeton 1954, s.173.

865/1461 yılını vermekte fakat gün ve ay konusunda tafsilât vermemektedirler.³⁰ Bizans tarihçilerinden Dukas ve Sphrantzes'de fetih tarihini 1461 olarak göstermektedirler.³¹ Trabzon seferi sırasında Osmanlı ordusunun izlediği güzergâh hakkında tafsilâtlı bilgileri Anthony Bryer'in çalışmasından faydalanarak şu şekilde izah etmek mümkün görünmektedir. Fatih Sultan Mehmed 23 Mart 1461'de Edirne'den hareket etmiş ve Gelibolu yoluyla Mudanya'ya geçmiştir. 21 Nisan 1461'de Bursa'ya ulaşmış, 12-21 Mayıs'ta Ankara'ya ulaşmıştır. Kasım Bey donanma ile Trabzon'a 13 Temmuz 1461'de gelip kuşatmayı başlatmış, Fatih'den bir gün önce Mahmud Paşa 14 Ağustos'da Trabzon önlerine varmış, Fatih'de 15 Ağustos'da geldikten sonra şehir aynı gün Osmanlılar'a teslim olmuştur.³² Fahrettin Kırzioğlu da çeşitli kaynaklara dayanarak fetih gününü 15 Ağustos olarak zikretmektedir.³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise fetih tarihini 26 Ekim 1461 olarak göstermektedir. Uzunçarşılı, W. Miller'i kaynak gösterip, verdiği tarihe gerekçe olarak Trabzon'un sükûtunu Macaristan'daki Venedik elçisine bildiren bir Venedik vesikasının 26 Ekim 1461 tarihini taşımasından hareket ederek vermektedir.³⁴ Yakın zamanda Trabzon tarihine ait mühim bir çalışma ortaya koyan Hanefi Bostan da Bryer ve Winfield'in Osmanlı ordusunun takib ettiği güzergâh ve takvime ait verdikleri bilgileri destekleyerek fetih tarihi olarak 15 Ağustos 1461'ü vermiştir.³⁵

Trabzon'un tesliminden sonra İmparatorluk ailesine ve şehirlilere ne yapıldığı konusu hakkında kaynaklarda şu bilgiler mevcuttur: Tursun Bey'e göre herhangi bir çarpışma olmadan İmparator aman dileyerek kaleyi teslim etmiş ve kendine yaraşır şekilde taltif edilmiştir. Ailesi ve ileri gelen şahsiyetler malları ile İstanbul'a gönderildikten sonra "Kal'a ve memleket bi-esriha zabt olunup, sancak-beği ve kadılar ve dizdar ve hafaza nasb olundu. Ve kefare-i kal'anun oğlanların ve kızların beğlik idüp, baki mallerin ve esbabların kendü ellerinde ibka idüp yerlerine mukarrer konuldu. Cizye-i şer'i ve rüsum-ı örfi rıbkasını rakabelerine muhkem kıldı. Andan sonra ba'zı üsârâyı ve eskâl ü ahmâli merâkib-i bahriye tahmil idüp, derya yüzünden gemiler meşhun idüp İstanbul'a gönderildi."³⁶ Bir başka Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazade "Padişah, kanun nice ede gelmiş idi her hisarun üzerinde, bu Durabuzuna dahi anun gibi etdiler." kelimeleri ile Trabzon'un fethinden sonra geleksel Türk-İslâm iskân politikasının izlendiğini belirterek şunları eklemektedir, "İçinde mescitler ve medrese olundu. Ehl-i İslâmdan evler sürüb getürdiler. Bu

30 Tafsilâtlı bilgi için bakınız **Tursun Bey**, s.105; **Aşıkpaşazade**, s.209; **Oruç Beğ Tarihi**, Haz. N. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972, s.118

31 Doukas, **Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks**, translation by H.J. Magoulias, Detroit 1975, s. 258. George Sphrantzes, **The Fall of the Byzantine Empire 1401-1477**, translated by M. Philippides, Amherst 1980, s.84.

32 Bryer & Winfield, "Excursus on the Routes taken by Mehmed II in 1461", s.60-61.

33 M. F. Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas - Elleri'ni Fethi (1451 - 1590)**, Ankara 1993, s.31.

34 Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II. Cilt, s.55.

35 H. Bostan, **Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, s.6.

36 **Tursun Bey**, s.110.

kafirlerün hali kalan evlerini bu gelen müstülmanlara mülklüğe verdiler. Ve hisarı muhkem berkitdiler.”³⁷ Osmanlı kaynaklarına ek olarak Trabzon fethinde Osmanlı ordusunda bulunan Mihailoviç fetihten sonra yapılanlar hakkında fazla bir tafsilât vermeden Tursun Bey’in verdiği bilgilerden şehirden kız ve erkek nüfustan bazıları-
nın beylik olarak alınması hadisesinden bahsetmektedir.³⁸ Yine diğer bir Rum tarihçi Sphrantzes fetihten sonra hemen bütün ileri gelenlerin ve askeri sınıftan olanların Edirne’de ikamete mecbur edildiğinden bahsetmektedir.³⁹

1461’de Fatih Sultan Mehmed Han’ın fethi ile Osmanlı Devleti’ne katılan Doğu Karadeniz Bölgesi, Rum eyaletine tâbi bir sancak halinde teşkilâtlandırılarak önemli bir Osmanlı sancağı olmuştur. Sancağın merkezi Trabzon şehri olduğundan sancak bu adla anılmıştır. Trabzon sancağı 1514’de Erzincan Bayburd vilâyetine, 1517 yılının sonlarında Anadolu eyaletine, 1520’de yeni kurulan “Vilâyet-i Rum-ı Hadis’e, 1535’te de Erzurum eyaletine bağlanmıştır. 1580-1581’de Batum sancağı ile birleştirilerek eyalet haline getirilmiştir.⁴⁰

37 Aşıkpaşazade, s.208.

38 Mihailoviç, s.121.

39 Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire 1401-1477*, s. 85.

40 H. Bostan, *Trabzon Sancağında Sosyal Ve İktisadî Hayat*, s.8-10